

Molnár, Mária¹

A nyelvjáráshoz fűződő földrajzi és nyelvi szempontú attitűdvizsgálat pécsi gimnazisták körében

Geographical and linguistic attitude survey of dialects among grammar school students in Pécs

ABSZTRAKT

Földrajzi és nyelvi szempontú attitűdvizsgálatot végeztem pécsi gimnáziumi tanulók körében, hogy képet kapjak arról, milyen attitűddel viseltetnek a nyelvjárások iránt. A 192 fős mintán ügynök-módszerrel végzett vizsgálatban a beszélő belső és külső tulajdonságait kellett megítélni. Hipotézisként fogalmazódott meg, hogy a diákok negatív attitűdöt mutatnak majd a nyelvjárás irányában, mely be is bizonyosodott. A negatív attitűd domináns módon a kognitív tulajdonságok megítélésében öltött testet. Településtípus szerint szignifikáns a különbség a tanulók között a nyelvi megítélésben: a faluban élők kevésbé előítéletesek a nyelvjárással és beszélőjével szemben. Előzetes feltételezésemmel ellentétben a faluról mint a nyelvjárás használati színteréről alkotott pozitív kép nincs hatással a nyelvjáráshoz, illetve annak beszélőjéhez fűződő általános negatív attitűdre.

Kulcsszavak: nyelvi diszkrimináció, köznyelv, nyelvi attitűd, nyelvjárás, településtípus

ABSTRACT

This research project has investigated the attitude of grammar school students in Pécs towards dialects. This study has been carried out by involving 192 students in the modified matched guise technique, focusing on the effect of geographic factors on students' judgement of language variations. According to the preliminary hypotheses, the attitude towards dialects is unanimously judgmental, whereas negative opinion is significantly dominant in case of cognitive factors. Results also show that students who live in villages have a less negative opinion about the dialect speaker than those who come from towns. Contrary to the assumptions, the positive image of the Hungarian village does not influence the discriminative attitude towards the dialect and its speaker.

Keywords: standard language, linguistic discrimination, linguistic attitude(s), dialect, settlement type

¹ PhD, teacher-researcher, teacher of English and Hungarian language and literature, Pécsi Árpád Fejedelem Grammar and Primary School, external lecturer, University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Linguistics, molnar0430@gmail.com

BEVEZETÉS

A geográfia mint Janus-arcú tudomány egyszerre természet- és társadalomtudomány, így természetes, hogy a nyelvtudománnyal is szoros kapcsolatban áll. Egészen leegyszerűsítve: a tér és a beszélt nyelvek, nyelvváltozatok kutatása, egymáshoz való viszonyuk régi időkre nyúlik vissza. Gondolhatunk itt a geolingvisztikára mint a nyelvek, nyelvváltozatok létezésének térbeli dimenzióját a középpontba helyező tudományágra, amely nyelvföldrajzi szemlélettel dolgozik (Juhász, 2007).

Maga a nyelvföldrajz mint a dialektológia kutatási területe a 19. század utolsó harmada óta segíti a nyelvi változatosság térbeli ábrázolását (pl. nyelvatlaszok készítése), a nyelvjárásokkal foglalkozó kutatók munkáját. Már a 19. század első felében megjelentek az első, európai nyelveket, illetve nyelvváltozatokat feltérképező munkák, melyek közül elsőként említhetjük Johannes Andreas Schmeller bajori nyelvváltozatokat (1821) és Karl Berhardi német nyelvet megrajzoló térképét (1843/49).

Az areális nyelvészet a 20. század elején alakult ki, melynek első nyomai például Johannes Schmidt hullámelméletében lelhetők fel. Központi fogalma a nyelvszövetség (Trubetzkoy, 1930), melybe az azonos vagy hasonló nyelvi (alaki, mondattani, esetleg fonológia) jellemzők alapján sorolják be egy-egy tájegység nyelveit.

A nyelv és a tér egy következő kapcsolódása a szociolingvisztika diszciplínájához, a nyelv és társadalom összefüggéseire vezet. Egyfelől arról van szó, hogy a dialektológia nem hagyhatta figyelmen kívül a társadalom mozgásaival összefüggő nyelvjárási beszéd változásait. A társadalmi mobilitás miatt egyre differenciáltabban, kifinomultabb eszközökkel kezdte vizsgálni ezen nyelvi variánsokat és beszélőiket (Juhász, 2007). Másrészt meg kell említenünk a kisebbségi nyelvészetet: a kisebbségi nyelvek és beszélőik vizsgálatát, a nyelvi jogok, a nyelvpolitika tudományterületeit, melyek mind kötődnek a térhez és a nyelvhez egyaránt.

Szükséges azonban még tovább lépünk a nyelv és a tér összefüggésrendszerében, ugyanis napjainkra egyre sürgetőbbé válik a térnek egy egészen másfajta, a statikus helyett egyfelől egy dinamikusabb, másfelől egy minőségileg a hagyományostól eltérő felfogása. A tér már nem egy „tartály”, amely egyszerűen több nyelvet sűrít magában, illetve amelynek egy-egy szegmense egy-egy adott nyelvvel, nyelvi variánssal vagy nyelvi jeggyel jellemezhető. A nyelvhasználók által alakított entitássá válik, az eddigieknél intenzívebb nyelvi keveredések színhelyévé alakul, határai pedig folytonosan változnak (Auer, 2016). Ez nem azt jelenti, hogy a nyelv területi változatai, illetve egy-egy nyelvi jellemző már egyáltalán nem köthető a tér egy-egy adott pontjához, hanem inkább azt, hogy a nyelvet, illetve nyelvváltozatot használó beszélők nem töltenek már annyi időt azon térbeli pontokon, amelyek elsődlegesen meghatározták nyelvhasználatuk jellemzőit, így azok egyes emberek beszédében már nem tisztán vannak jelen.

A társadalmi mobilitás tehát egy jelentős faktor a tér és a nyelv összefüggésrendszerében. Maga a társadalomföldrajz, illetve az ezen belül létező gazdaság- és településföldrajz is sok szállal kapcsolódik a nyelvtudományhoz, kölcsönösen segítve egymást újabb és újabb eredmények produkálásában.

Jómagam egy középiskolai korosztály nyelvjárásokkal szembeni attitűdvizsgálatába vontam be földrajzi szempontokat, hogy mindkét tudományban felhasználható eredményeket kapjak, melyeket átgondolásra és újabb vizsgálatok kiindulópontjául szánok.

Vizsgálatomban, mely egy rugalmas nyelvi normaszemlélet alapján egy gimnáziumi tanulók számára készítendő magyar nyelvi feladattár helyzetfelméréseként készült, gimnáziumi tanulóknak a nyelv területi változataival szemben tanúsított attitűdjét vettem górcső alá. A sztenderd és a szubsztenderd nyelvi variánsok megítélése mellett elemeztem a lakóhely attitűddel való kapcsolatát is. Vajon befolyásolja-e a megítélést a diák származási helye, ahol vélhetően elkezdődött az attitűd kialakulása? Továbbá mivel egy adott nyelvváltozat és annak nyelvhasználati színtere, földrajzi régiója nem választható szét egymástól, a nyelvi attitűdvizsgálat a tanulók településtípusra irányuló attitűdjéről is szolgáltat információt.

Az a tény, hogy a magyar nyelvterület egyes vidékein eltérően beszélnek, már évszázados megfigyelés, majd később nyelvészeti tapasztalat. Már 1880-ban Simonyi Zsigmond a Halotti beszéd tájnyelvi sajátosságaira irányítja a figyelmet, vagy egy évvel később Balassa József kora nyelvjárástípusainak leírását nyújtja 1891-ben (Juhász, 2016).

Nagyon fontos tehát azt látni, hogy minden természetes nyelv nyelvváltozatokban él és működik, ezek a nyelvváltozatok pedig mint az élő nyelv részei folyamatosan változnak, hatnak egymásra az egyes ember beszédében, de földrajzi szempontok miatt is. A peremnyelvjárások átvesznek a szomszédos idegen nyelvekből szavakat, esetleg hangzókat – például a nyugat-dunántúli tájnyelvek németes-osztrákos átvételei. Egyedül a szigethelyzetben lévő nyelvjárásokban maradnak meg az archaizmusok, melynek eklatáns példája a csángó nyelvjárás.

Ugyanilyen régi múltban gyökerezik az a szemlélet is, hogy a dialektusok a mesterségesen létrehozott, így nagyobb társadalmi presztízzsel bíró sztenderdnél vagy köznyelvnél (a két fogalom a magyar szakirodalomban szinonimaként használatos) kevésbé értékes nyelvváltozatok a magyar nyelvközösségben. A nem sztenderd nyelvváltozatokat és azok használóit a magyar nyelvközösségben (is) nyelvi diszkrimináció éri (Kontra, 2018, 2019; Lanstyák, 2010, 2011, 2015; Sándor, 2018; Szabó, 2016). Magyarországon kevés jele van a regionális identitásnak (Szeged és környékét kivéve), azonban nem minden nyelvközösségben van ez szükségszerűen így. A német nyelvközösségben például – történelmi okok miatt – nagyon fontos szerepet kap mind a mai napig a regionális (bajor, észak-német stb.) identitás.

A mi nyelvközösségünkben a köznyelv és a nyelvjárások helyzetbeli viszonyát illetően: a sztenderd a presztízsváltozat, mely társadalmi tekintéllyel rendelkezik, hiszen ezt tanítják az iskolában, ez a tömegtájékoztatás nyelve, stb. A fentiekben hivatkozott szerzők szerint a magyar nyelvközösségen belül a nyelvművelés nagymértékben hozzájárult a szubsztenderd kedvezőtlen megítéléséhez. A mindenkori nyelvművelés hatása pedig jórészt a közoktatásban, a magyar nyelvi tananyagban csapódik le.

Az iskolás/középiskolás korosztály körében végzett nyelvjárásokkal szembeni attitűdvizsgálatok többségének, valamint gyakorló leendő magyartanárok körében végzett hasonló vizsgálatok (Jánk,

2018, 2019) eredménye alapján az első hipotézisem, hogy a diákok negatív módon viszonyulnak majd a nyelvjáráshoz, a nyelvjárásban megszólaló személyhez.

A második feltevés szerint azonban nem lesz szignifikáns a különbség a nyelvjárási és a köznyelvet beszélő ügynök megítélése között. Feltételeztem ugyanis, hogy az idősebb (17–19 éves) tanulók egyfelől nyelvvel kapcsolatos ismereteik, tájékozottságuk, tapasztalataik alapján, valamint az utóbbi évek anyanyelvoktatásában használt új típusú tankönyveknek, az új tudományos eredményekkel felvértezett tankönyvfejlesztéseknek köszönhetően kevésbé bizonyulnak majd előítéletesnek.

Ehhez kapcsolódóan a harmadik hipotézisem az volt, hogy találok majd olyan szempontot, amely szerint a nem sztenderd figurát kedvezőbben ítélik meg, mint a sztenderdet használót. Hiszen a helyszín vidéki; ráadásul Pécs olyan nagyváros, ahol és amelynek környékén a valós nyelvhasználatban keverednek a nyelvek (elsősorban nemzetiségi nyelvek) és a nyelvváltozatok (dél-dunántúli nyelvjárási régiók közelsége).

A negyedik feltevés, hogy a személyes tulajdonságok és a társas kapcsolatok szempontjából találják majd vonzóbbnak a nyelvjárásban megszólaló ügynököt a diákok.

Ötödik hipotézisem a minta településtípus szerint elkülönített, nyelvjárással szembeni attitűdjére irányult. Feltételeztem, hogy a faluhelyen élők és a városban lakók között is szignifikáns különbség lesz a megítélésben: a faluban élő tanulók elfogadóbbak lesznek majd a nyelvjárásokkal kapcsolatban. Egyrészt azért, mert nem áll távol tőlük a nyelvjárás, hiszen nagyobb valószínűséggel veszi őket körül a mindennapokban. Másrészt főként akkor van ez így, ha maguk vagy családtagjaik is használják a nyelvjárást az otthoni környezetben. Ez utóbbi esetben a rejtett presztízis jelenségével van dolgunk.

Az előbbiekhöz kapcsolódva az utolsó hipotézisem, hogy a nyelvjárások beszélőihez fűződő sztereotípiák alapján jellemző településtípusként a faluhoz kapcsolják majd a diákok a beszélőt, akit ha társas kapcsolataiban kedvezőbbnek ítélnék meg, akkor rokonszenvet is éreznek majd iránta, a falu mint településtípus iránt, így a nyelvjárási beszéd, illetve a regionalizmusok iránt is.

SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

A nyelvi attitűd, azaz emberek (vagy embercsoportok) nyelvekkel, nyelvi variánsokkal vagy egy-egy nyelvi jelenséggel szembeni beállítódása több tényező függvénye ugyan, azonban alapvetően nem nyelvi, hanem társadalmi eredetű. Maga a beszéd, illetve már a fiziológiailag meghatározott tényezők is eltérő viszonyulásokat, értéképzeteket idézhetnek fel a hallgatókban (Fodor & Huszár, 1998). Mindez egy természetes jelenség, azonban az már nem tekinthető annak, amikor a presztízis helyzetben lévő sztenderd variánson kívül más nyelvváltozatokat, illetve azok sztenderdtől eltérő nyelvi jellemzőit, továbbá azok beszélőit stigmatizálják.

Ezért fontos megismernünk az iskolás korosztály szubsztenderddel szembeni attitűdjét, ugyanis ezek az attitűdök ebben a korban még alakulóban vannak, illetve alakíthatók. És meg is kell próbálnunk alakítani az alapvetően diszkriminatív attitűdön, az elfogadás irányába terelve a diákok nyelvjárások iránti beállítódását.

Elsősorban szakdolgozatokban és doktori disszertációkban található, kisebb-nagyobb mintákon végzett felmérések tanúskodnak az iskolás korosztály körében végzett attitűdvizsgálatok fontosságáról, melyek mind rámutatnak a magyarországi és határon túli, a magyart anyanyelvként tanuló diákok nyelvi diszkriminatív attitűdjére.

Strelí Zita Ágnes (2007) egy vidéki (palóc) város gimnáziumában és egészségügyi szakközépiskolájában 200 fős mintán végzett attitűdvizsgálatot, melynek eredménye is arra mutat rá, hogy a középiskolás korosztály esetében nagymértékben jelennek meg negatív megítélések a nyelvjárások irányában.

Szabó Andrea szakdolgozatában (2008) a középiskolás korosztály palóc nyelvjárásra irányuló attitűdjét vizsgálta két Nógrád- és két Hajdú-Bihar megyei város középiskolájában. Település- és iskolatípusok szerint is összevetette az attitűdöket. Az ügynökmódszerrel mért kérdőíves vizsgálat eredményei közül kiemelkedik, hogy a sztenderd nyelvváltozatban beszélő ügynököt kedvezőtlenebbül ítélték meg, mint a palóc nyelvjárásban megszólalót, ugyanakkor rokonszenvesebbnek tartották.

Lakatos Katalin kárpátaljai 14–17 éves diákok körében végzett direkt módszerű kérdőíves kutatást, melynek eredményeit disszertációjában (2010) tette közzé. Amellett, hogy a tanulók ismereteit, vélekedéseit a nyelvről és a nyelvváltozatokról bizonytalannak és ellentmondásosnak ítélte meg, a városi és a falun élők között egy fontos különbséget talált: a falusiak elfogadóbbak voltak a nyelvjárásokkal szemben. Feltételezhető egy nyelvjárásokra irányuló rejtett presztízs megléte. Az explicit attitűdökben pedig eltérést fedezett fel az egymáshoz közel eső életkori csoportok között (kilencedikesek és végzősök).

Szécsényi Krisztina 15 és 18 év közötti anyaországi, valamint kisebbségben élő középiskolások nyelvjárási attitűdjét kutatta. A kérdőíves módszerrel összegyűjtött válaszokat több szempont alapján vizsgálta, figyelembe véve a válaszadók nemét, életkorát és a szülők iskolai végzettségét. Az eredményekből az rajzolódott ki, hogy a szegedi és a zentai diákok válaszainak különbségei ellenére „egyik csoport nyelvjárási attitűdje sem pozitívabb a másiknál” (Szécsényi, 2015, 131).

Különböző életkori csoportok, ötödikesek és tizenkettedikesek nyelvjárásokkal szembeni attitűdjét vizsgálta Kaján Anna és Deme Andrea (2020) Gödöllőn, egy Budapest közeli településen. A főváros mint a sztenderd központjának közelsége a következő eredményeket hozta: explicit attitűdjüket tekintve, mindkét korosztály elítélően nyilatkozott a nyelvjárásokról, de a fiatalabb generáció implicit attitűdje negatívabb volt, mint a végzősöké.

Végezetül az iskolai anyanyelvoktatáshoz kapcsolódó, azonban nem diákok, hanem azok anyanyelvi nevelésében kulcsszerepet játszó, így a szemléletüket közvetlenül befolyásoló magyar tanító tanáraik nyelvi alapú diszkriminatív viselkedését bizonyította a tanári értékelés kapcsán Jánk István doktori disszertációjában (Jánk, 2018). A nagymintás mérést magyarországi, romániai, szlovákiai és ukrán iskolákban tanító és leendő magyartanárok körében végezte. Mindegyik földrajzi terület részmintájában, így a teljes mintában is a tartalmilag hibátlan feleletet produkáló tanulók közül szignifikánsan rosszabb jegyeket kapott az a diák, akire a nyelvjárás, de a kidolgozott nyelvhasználat volt jellemző. Ugyanakkor a nyelvi előítéletesség is bebizonyosodott a teljes mintában. Az egyik

(nyelvváltozat) vagy másik (nyelvhasználat) nyelvi hátrányt némileg mérsékli valamely nyelvi előny megjelenése (sztenderd vagy kidolgozott nyelvhasználat). A nyelvi diszkriminációt tekintve az eltérés a magyarországi részmintában volt a legkisebb. A sztenderdtől való távolság a határon túli magyar régiók esetében vélhetően még inkább felerősíti a nyelvi alapú diszkriminációt.

MÓDSZEREK

A kérdőíves vizsgálat során az ügynökmódszert alkalmaztam implicit attitűd mérésére, amelyet Lambert kanadai társadalompszichológus és munkatársai használtak először az 1960-as években. Azóta számos változata terjedt el. Magyarországon elsőként Sándor Klára és munkatársai mértek ezzel a módszerrel nyelvi attitűdöt egyetemi hallgatók körében 1995-ben (Sándor et al., 1998). Ehhez a vizsgálatához hasonlóan jómagam is egy sztenderd és egy nem sztenderd nyelvváltozatban beszélőről kértem véleményt diákoktól, de nem személyes jelenlétben olvasták fel az ügynökök a szövegeket, hanem ezeket meghallgattattam a tanulókkal.

Azért döntöttem a hangfelvétel alapján történő ügynökmódszer mellett, mert nem találtam olyan személyt, aki hitelesen tudta volna eljátszani az „alibiként” ráosztott szerepet. Az alibire és magára az ügynökökre azért volt szükség, hogy a vizsgált személyek ne tudják meg, hogy mi a vizsgálat eredeti célja (ti. a nyelvváltozatok megítélése). Így feltehetően biztosabban kaphatunk hiteles eredményt, és ténylegesen a valós attitűdöt mérjük. Ugyanakkor az ügynök külleme sem befolyásolja így a róla alkotott képet. Két ügynököt pedig azért „alkalmaztam”, mert nem gondolom, hogy egyetlen személy mindkét nyelvváltozatot „tisztán”, meggyőzően tudta volna használni.

Összesen 192 (11–12. évfolyamos) tanuló nyelvjárásokkal szembeni attitűdjét vizsgáltam két pécsi gimnáziumban. A tanulók az iskolákkal kötött kutatótanári szerződésem alapján, szülői engedéllyel vettek részt a vizsgálatban. A diákok kb. fele (95 fő) nyelvjárási (Tisza–Körös vidéki nyelvjárás) szöveget, másik fele (97 fő) pedig köznyelvi szöveget hallgatott meg. Mindkét csoportban 13–13 diák faluban él, a többiek városban (Pécsett, illetve Pécs környéki kisvárosokban) laknak. A falun élők száma nem elegendő ahhoz, hogy a minta a településtípus szempontjából teljes mértékben reprezentatív legyen, de a kapott válaszok alapján mindenképpen kirajzolódik egy tendencia.

Minden adatközlő csak egy nyelvváltozattal találkozott. Ez azért jelentős, mert így kevesebb eséllyel tudatosult bennük a vizsgálati cél. A szöveg ugyanaz volt: Örkény István *Mi mindent kell tudni* című egyperces novellája. A szövegeket mindkét csoport kétszer hallgathatta meg, majd pedig egy kérdőívet kellett kitölteniük a tanulóknak.

A két csoportba tartozó diákok ugyanazt a kérdéssort kapták. Az első kérdésben 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán kellett értékelniük [1 = nem (jellemző), 5 = nagyon (jellemző)] az ügynököt olyan tulajdonságok mentén, amelyek nagy valószínűséggel lefedik a nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatos sztereotípiákat, és részben megegyeznek azokkal, amelyeket Sándor és munkatársai (Sándor et al., 1998) használtak. Ehhez kapcsolódóan az ügynök egy különösen jellemző tulajdonságát kértem,

valamint azt, hogy értelmiségi vagy fizikai szférában tudná-e elképzelni a beszélőt, továbbá hogy rokon- vagy ellenszenvesnek tartja-e őt.

Gyakorló magyartanárként feltételeztem, hogy a diákok mindössze csak a nyelvjárási jellemzőket, jegyeket veszik majd észre, és nem tudják azonosítani a Tisza–Körös vidéki nyelvjárást, hiszen nem tanulják a magyar nyelvi órán részletekbe menően, továbbá speciális attitűdjük sem fűződik hozzá (nem környékbéli nyelvjárásról van szó). Fodor Katalin és Huszár Ágnes (1998) magyar dialektusok presztízslistájáról írt tanulmányából ugyanis az is kiderül, hogy a magyar egyetemisták különbséget tesznek az egyes nyelvjárások között, és a szülőhely is befolyásolja az adott nyelvjárásról alkotott véleményeket. Mivel a saját nyelvjárást rejtett presztízse miatt pozitívabban ítélik meg az adatközlők, ezért egy olyan nyelvjárásra volt szükségem a vizsgálathoz, amely feltehetően a pécsi gimnáziumi mintámtól távol áll. Így a vizsgálat a köznyelv és általában a nyelvjárások közötti attitűdbeli különbségeket méri.

A kérdőív második felében a kitöltők „földrajzi” adatait kértem annak meghatározására, hogy mennyire kerülhetett kapcsolatba a magyar nyelv regionális változataival (illetve egy változatával). A származási hely befolyásolja ugyanis a nyelvi attitűdöket, ahogy az egyén egyéb demográfiai jellemzői is (nem, szülők iskolai végzettsége stb.) hozzájárulnak ehhez. Ezek feldolgozása azonban ezen a kis mintán töredékes, torz eredményekhez vezetett volna, így ezt egy következő, nagyobb mintán, több gimnáziumi diák bevonásával elvégzendő felmérésemlben kívánom majd megvalósítani. Jelen vizsgálat célja mindössze a településtípus összekapcsolása a nyelvi attitűdbeli jellemzőkkel.

Végül belső tulajdonságok rangsorolását kellett elvégezniük a tanulóknak. Erre azért volt szükségem, hogy össze tudjam hasonlítani, mihez mérten várják el az adatközlők az egyik vagy másik nyelvváltozatot beszélőtől a különböző csoportokba sorolható tulajdonságokat.

EREDMÉNYEK

A kutatás résztvevőinek jellemzői

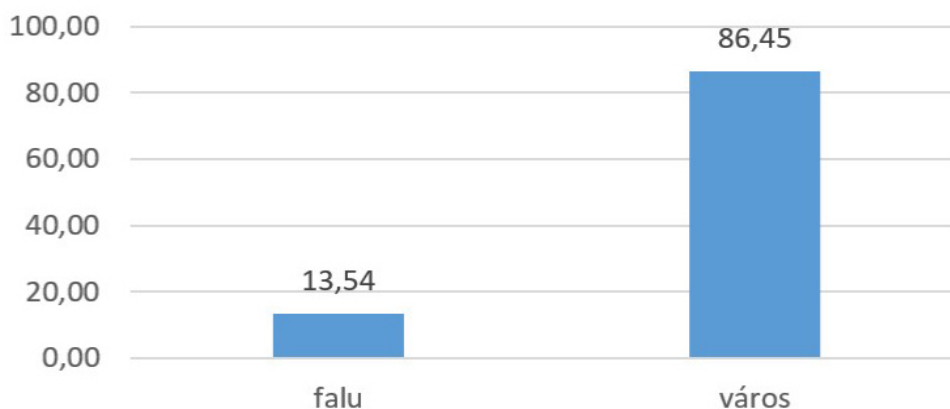
A résztvevők alapvetően homogén csoportot alkottak. 7 diákot kivéve mindegyikük Pécssett vagy Pécs térségében élt ezidáig. 26 tanuló lakott, illetve lakik ma is Pécs környéki faluban (1. ábra). Egy tanuló jelezte, hogy sok időt tölt Budapesten, így ő kerül kapcsolatba a legtöbbet a sztenderdközelinek tekintett budapesti nyelvváltozattal. A kitöltők anyanyelve a magyar, és mélyebben csak az iskolai oktatás során tanult nyelveket (angol, német, francia, olasz, spanyol) ismerik. Egy fő jelezte, hogy Eszéken született és huzamosabb (3 hónapnál hosszabb) ideig élt Németországban.

A nyelvjárások nyelvhasználati színtereit figyelembe véve valószínűsíthető, hogy a teljes minta 13,54%-a (a faluban élők) kerülhetett kapcsolatba leginkább (a baranyai, illetve a dél-dunántúli) nyelvjárással. A jövőben a minta 6,31%-a szeretne faluhelyen letelepedni (2. ábra), a városi tanulók mindössze 3%-ban. A falu mint lakóhely ugyanis már nem vonzó a fiatalok számára: a faluközösséghez

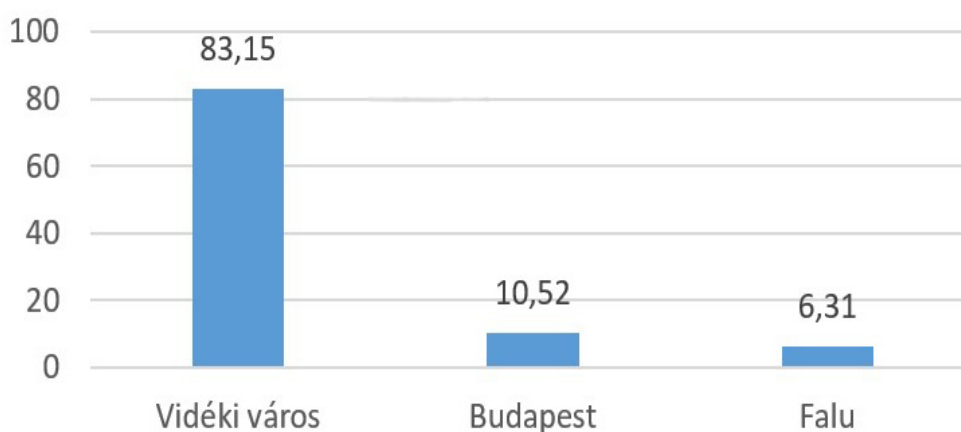
való tartozás vonzereje csökkent, mert szinte alig felel meg az ifjúság elvárásainak (Schlachta, 2009), valamint mind a mai napig egy fokozódó elvándorlásnak lehetünk tanúi (Szalai & Fabula, 2021).

A lakóhely megválasztása nyilvánvalóan több (nem nyelvi) tényező függvénye, mely összefügg az egyén demográfiai jellemzőivel, nemével, életkorával, családi állapotával, munkaerőpiaci jellemzőivel, iskolai végzettségével, anyagi, vagyoni helyzetével, egyéni sajátosságaival, egészségi állapotával, a változásokkal kapcsolatos attitűdjével, etnikai háttérével és az adott településsel való elégedettségével stb. (Rozsnyai, 2007). Így ebből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a nyelvi attitűddel kapcsolatban, mindössze jelzésértékűnek szánom ezt az adatot.

1. ábra: A tanulók lakóhely szerinti megoszlása
Figure 1. Distribution of students by their settlement type

2. ábra: A tanulók vágyott lakhelyének típusa
Figure 2. The type of the desired settlement

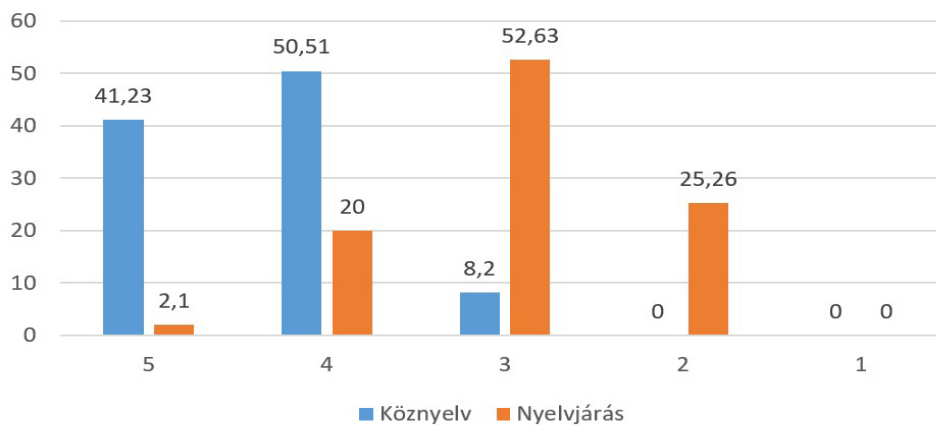

A belső és külső tulajdonságok megítélése

A kérdőív első részében a megkérdezetteknek az ügynököt kellett értékelniük különböző emberi tulajdonságok mentén annak alapján, hogy ezek mennyire jellemzők rá (5 = nagyon, 1 = nem).

Az első csoportba a kognitív képességekhez köthető belső tulajdonságokat sorolom: műveltség, intelligencia. Itt az eredmények a sztereotípiák szerint alakultak: a diákok szerint a műveltség és az intelligencia szinte kizárólagosan a sztenderdet beszélők sajátja. Az intelligenciát (egészen leegyszerűsítve most a fogalom jelentését) mint a tanulás, a megértés, az alkalmazás képességét 91,74%-ban (*nagyon* és *elégé* jellemző) a köznyelvet beszélőnek tulajdonították, míg a nyelvjárást beszélő mindössze 22,1%-ban (*nagyon* és *elégé* jellemző) részesült ebből (3. ábra).

3. ábra: A beszélők intelligenciájának megítélése
Figure 3. Judgement on the speakers' intelligence

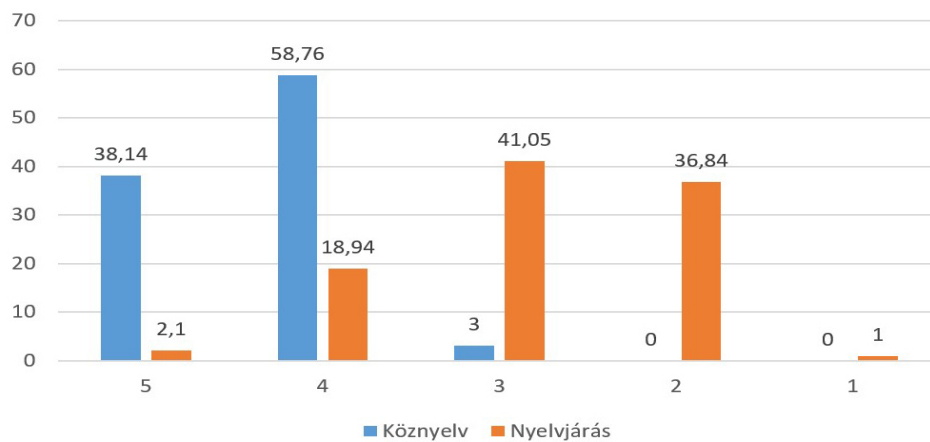

A műveltséget mint a szellemi értékek bíráját még egyértelműbben kötötték a vizsgált tanulók a köznyelvet beszélőhöz: *nagyon* és *elégé* jellemző összesen 96,9%, és még az intelligenciánál is kissé kevesebb lett ez a szám a nyelvjárási beszélőre vonatkoztatva: *nagyon* és *elégé* jellemző összesen 21,04% (4. ábra).

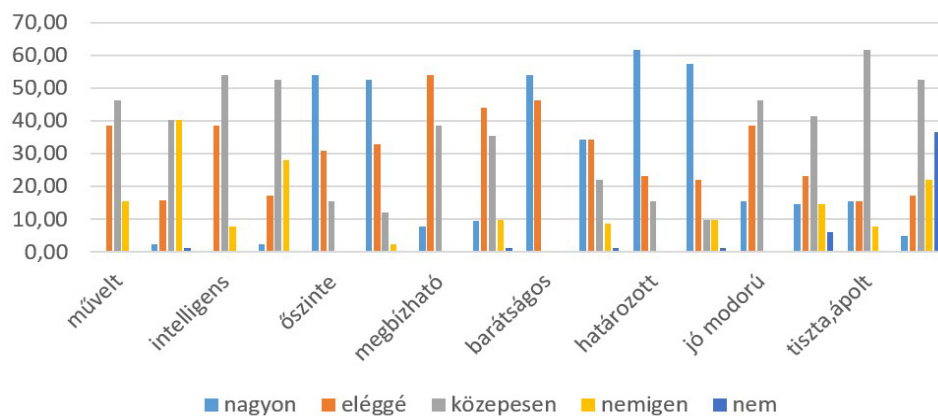
Érdekes megfigyelni azt is, hogy mindkét tulajdonság esetében a köznyelvet hallgatóknál alig van közepes érték, ami a megkérdezettek határozott döntésére utal: egyértelműen *nagyon* vagy *elégé* műveltnek, illetve intelligensnek tartották a köznyelvet használó személyt (3. és 4. ábra).

A falusi-városi dichotómiára vetítve a problémát az látható, hogy a köznyelvet tekintve nincs szignifikáns különbség a két településtípus szerinti csoport megítélése között, azonban a nyelvjárást használó ügynököt több mint kétszer olyan arányban ítélték a faluban élők *elégé* műveltnek és intelligensnek, a városiak pedig három-, illetve négyszer olyan arányban kevésbé műveltnek, illetve intelligensnek. A kognitív képességekkel összefüggő tulajdonságok megítélésében a falvakban élők tehát elfogadóbbak a nyelvjárással kapcsolatban.

4. ábra: A beszélők műveltségének megítélése
Figure 4. Judgement on the speakers' cultivation

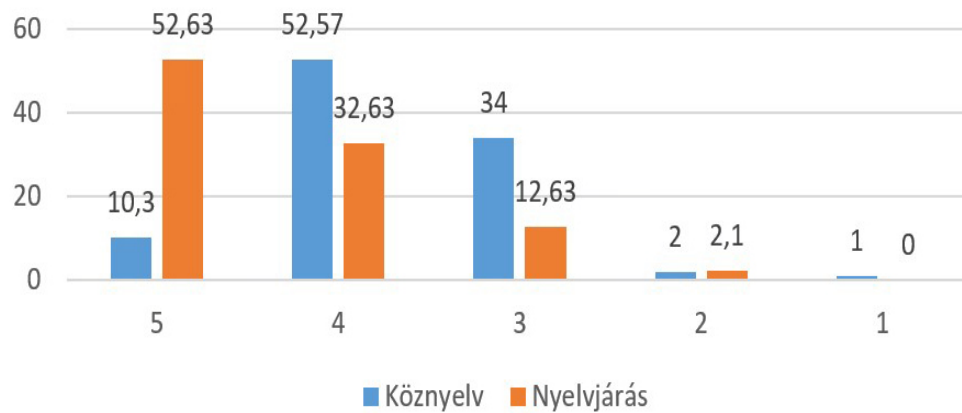

5. ábra: Belső tulajdonságok megítélése falusi–városi viszonylatban
Figure 5. Judgement on the speakers' personality features on the basis of the students' settlement type

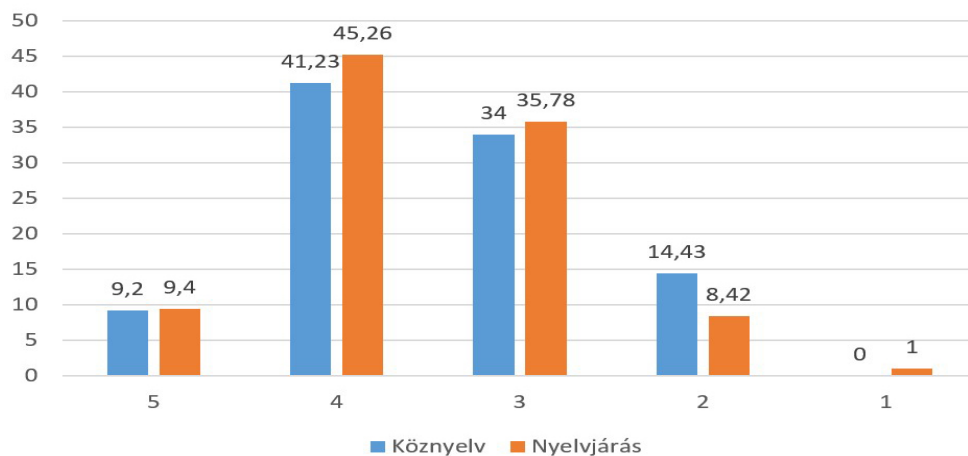

A szociális képességeket reprezentáló belső tulajdonságokat (őszinte, megbízható, barátságos/ nyitott/ kedves) illetően a nyelvjárásban beszélőt értékelték a diákok magasabb számban megbízhatónak (5. és 7. ábra), de főleg őszintének és kedvesnek, barátságosnak (5. és 6. ábra). Az őszinteséget 20%-kal (*nagyon* és *elégé* együttesen) többen értékelték magasabbra a nyelvjárásban beszélő esetében, mint a köznyelvet használónál, a barátságos attitűd azonban még magasabb értékben, 52%-kal több diáknál jelent meg a nyelvjárási szöveg felolvasónál (5. és 8. ábra). A közepes érték is jóval kevesebb a nyelvjárást használó megítélésében, vagyis a diákok többnyire határozottan tudtak dönteni a nyelvjárás javára.

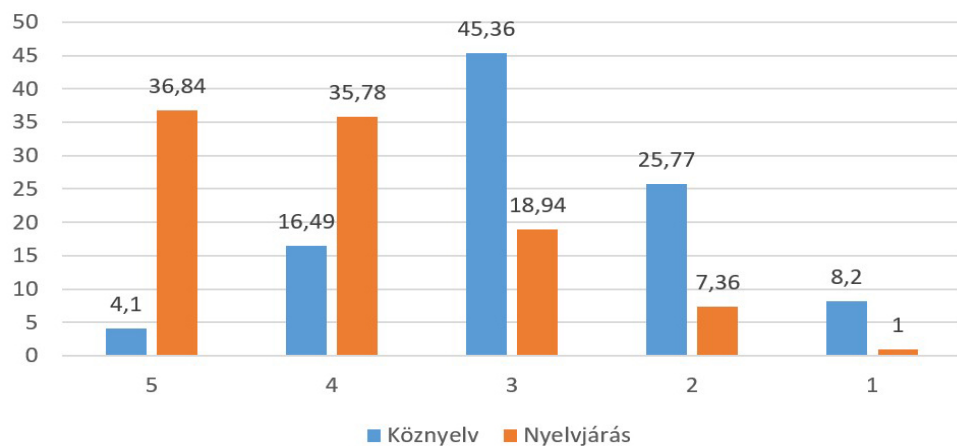
6. ábra: A beszélők őszinteségének megítélése
Figure 6. Judgement on the speakers' honesty

7. ábra: A beszélők megbízhatóságának megítélése
Figure 7. Judgement on the speakers' reliability

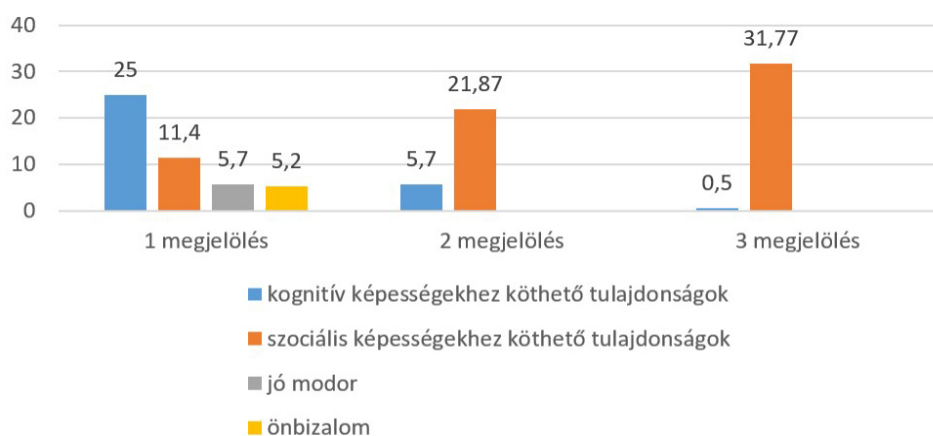
8. ábra: A beszélők barátságosságának/kedvességének/nyitottságának megítélése
Figure 8. Judgement on the speakers' friendliness/kindness/open-mindedness

Mind a faluban, mind a városban élők a nyelvjárási beszélőt tartják őszintébbnek, de a falvakban élők bizalma általánosságban véve nagyobb mindkét beszélővel szemben (5. ábra). Mégis ők inkább tartják barátságosnak a nyelvjárásban beszélőt, mint a köznyelvit.

A kognitív és a szociális képességekhez köthető tulajdonságok megítélése közti különbség árnyaltabb megértéséhez érdemes egy pillantást vetni a kérdőív utolsó részében kért tulajdonságok rangsorolására (9. ábra).

9. ábra: Belső tulajdonságok megjelölése az 1–3. helyen
Figure 9. Setting the given personality features in the 1–3 places

Itt ugyanis azt az eredményt kaptam, hogy a teljes minta 66,14%-a jelölt meg 1–3. helyen valamilyen szociális képességhez köthető tulajdonságot (9. ábra). Ennek a csoportnak majdnem a fele, 31,77% mindhárom jellemzőt (őszinte, megbízható, kedves) megjelölte az első három helyen (9. ábra). A nyelvjárási szöveget hallgatók 65,2%-a (9. ábra), a köznyelvvél kapcsolatba kerülteknek pedig a 67%-a ítélte ezen tulajdonságok valamelyikét a legfontosabbnak (9. ábra).

A településtípus tekintetében nincs szignifikáns különbség ebből a szempontból, ugyanis kb. 50–50%-ban jelölték meg két-, illetve háromszor a két különböző helyen élő tanulók a szociális kompetenciákhoz fűződő tulajdonságokat.

A fent bemutatott viszonylag magas tendenciához mérten különösen szignifikánsként foghatjuk fel, hogy többen találták a nyelvjárásban megszólalót a szociális képességek mentén rokonszenvesebbnek – különösen a falusiakra volt jellemző ez a tendencia.

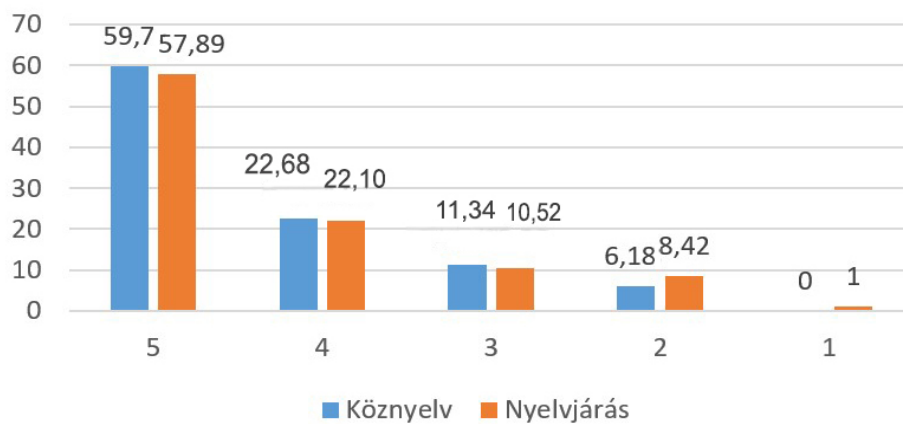
A kognitív képességekhez köthető jellemzők (*intelligens, művelt, tehetséges*) mindössze 62 fő esetében, azaz a minta 32,2%-ánál kerültek az 1–3. helyre (9. ábra). Ez a szám kevesebb mint a fele a társas kapcsolatokhoz köthető belső tulajdonságoknak. A köznyelvet (kognitív képességekhez köthető tulajdonságok az 1–3. helyen: 28,8%) és a nyelvjárást (kognitív képességekhez köthető tulajdonságok az 1–3. helyen: 34,7%) hallgatók rangsorolásánál ebből a szempontból sincs szignifikáns különbség – bár a tájnyelvet hallgatók azért többen tartották fontosabbnak az intelligenciát vagy a műveltséget (9. ábra). A teljes mintában, a nyelvjárást hallgató tanulók között mindössze egy diák volt, aki mindhárom megadott kognícióval összefüggő tulajdonságot az első három helyre jelölte be. Ő

pedig egy faluban élő tanuló volt. Általában is jellemző az a tendencia, hogy a faluban lakók nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a műveltségnek és az intelligenciának.

Az eddig elmondottakból, a kognitív és a szociális képességekkel összefüggő tulajdonságok eltérő megítélésből, valamint az ezekhez kapcsolódó rangsorolások összevetéséből kitűnik, hogy (1) a tanulók, akiknek többsége fontosnak tartja a társas kapcsolatokhoz kötődő tulajdonságokat, ezeket a nyelvjárási beszélőben inkább látja megvalósulni; (2) annak ellenére pedig, hogy a diákoknak mindössze egyharmada tartja fontosnak a kognitív képességekkel összefüggő tulajdonságokat, ebből a szempontból a nyelvjárást használó egyén felé erős negatív attitűddel viseltettek; (3) ez a negatív attitűd a kognitív jellemzőket felértékelő faluban élőket kevésbé jellemzi.

A rátermettséghez, kompetenciához kapcsolódó tulajdonság, a határozottság tekintetében nincs szignifikáns különbség a két beszélő megítélése között. Az adatokból jól látszik, hogy mindkét beszélőt elég határozottnak, kompetensnek találták a kérdőív elején jelzett „alibi” munka elvégzésére a tanulók (10. ábra). A városban és a községekben élők megítélése között nagy eltérés nincs, mindössze tendenciaszerűen állapítható meg, hogy a városiak inkább a köznyelvi beszélőt, a faluban lakók pedig inkább a nyelvjárásban megszólalót tartották határozottabbnak, rátermettebbnek (10. ábra).

10. ábra: A beszélők határozottságának megítélése
Figure 10. Judgement on the speakers' decisiveness

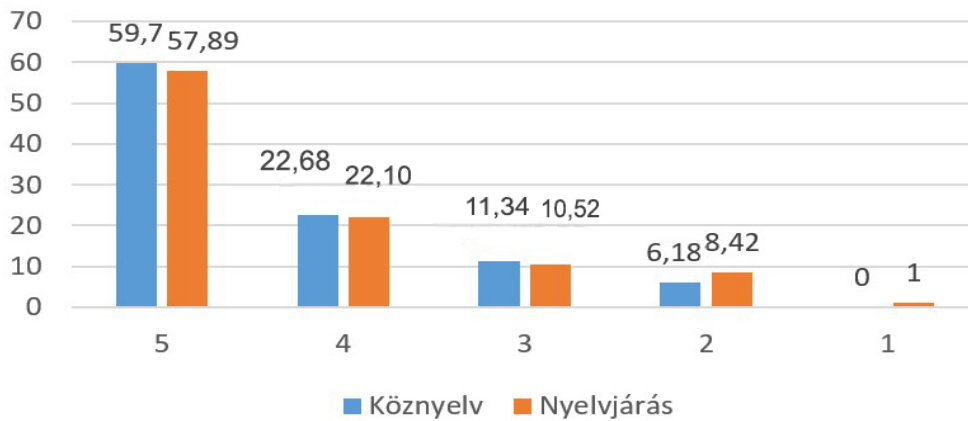

A jó modor, vagyis a társadalmilag elvárt illem összefüggésében szignifikáns különbség mutatkozott a sztenderd beszélő javára (*nagyon* és *elégé* együttesen 69%; 11. ábra). A *nagyon* és az *elégé jó modorú*, azaz illemtudó viselkedés tekintetében ugyanis 29% az eltérés a két beszélő megítélése között úgy, hogy a városlakók és a faluban élők között nincs jelentős eltérés, mindössze annyi, hogy a faluhelyen élők inkább tartják jó modorúnak a nyelvjárásban beszélőt (11. ábra). Továbbá az is látható, hogy a köznyelvet használót senki nem ítélte „modortalannak”, míg a nyelvjárást használót a minta 5,2%-a, vagyis 5 diák (11. ábra), akik mind városiak.

Pedig a jó modort a teljes minta mindössze 10,93%-a helyezte az 1–3. helyre a kérdőív belső tulajdonságokat rangsoroló részében (9. ábra), vagyis általánosságban kevésbé számított fontosnak számukra ez a tulajdonság – különösen a városiak esetében. A faluban élők számára ez jelentősebbnek

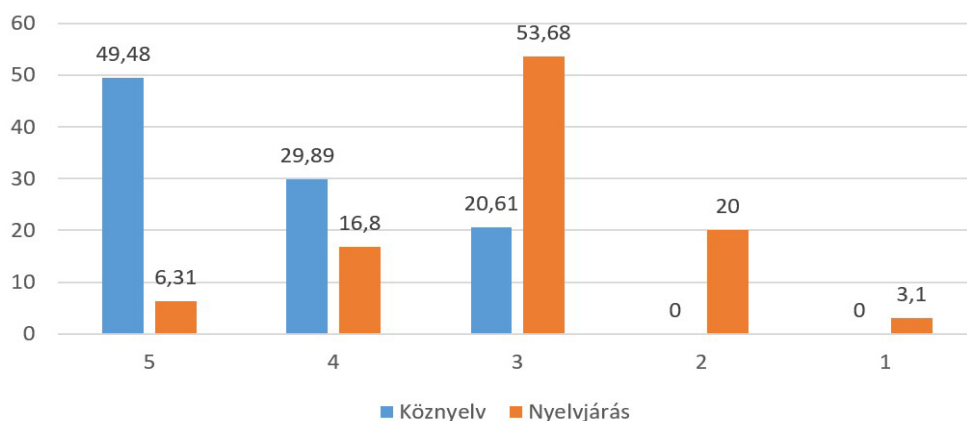
tűnik. A nyelvjárást használót mégis ebből a szempontból is negatívan ítélte meg a diákok nagy része: városiak és faluban élők egyaránt.

11. ábra: A beszélők jó modorának megítélése
Figure 11. Judgement on the speakers' good manners

A külső megjelenést reprezentáló ápoltságot és tisztaságot a diákok túlnyomó többsége a sztenderdet használóval azonosítja (12. ábra). A *nagyon* és *elégge* lehetőségeket a két beszélő esetében összehasonlítva látható, hogy 56%-kal többen gondolják a nyelvjárásban felolvasóról, hogy kevésbé ápolts és tiszta (12. ábra). 23% pedig nemigen és egyáltalán nem tartja ápoltnak és tisztának a nyelvjárási beszélőt (12. ábra); ők mindannyian városiak. Míg ez a szám a köznyelv esetében nulla. A községekben élők inkább tartják tisztának, ápoltnak a nyelvjárási beszélőt, mint a városiak, bár kb. 60%-uk a közepes kategóriát jelölte meg.

12. ábra: A beszélők tisztaságának, ápoltságának megítélése
Figure 12. Judgement on the speakers' hygiene and neatness

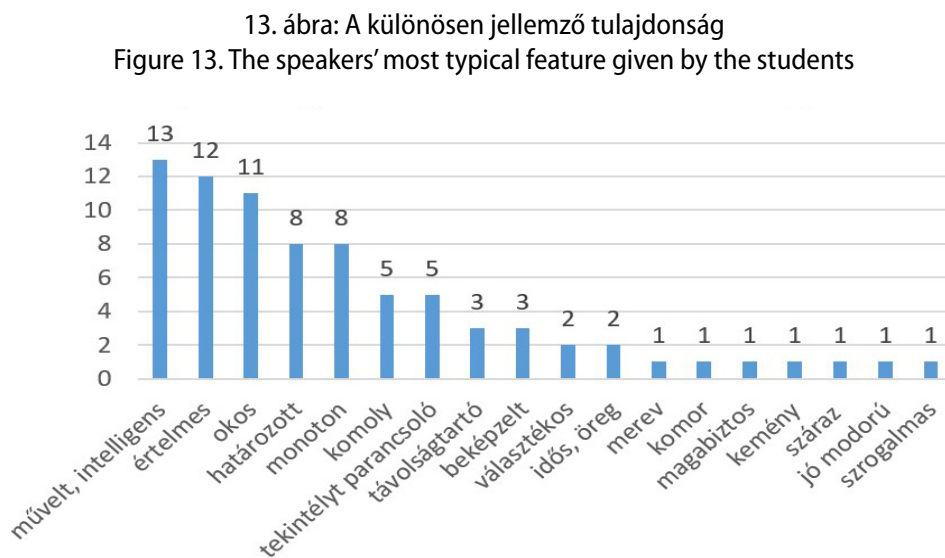
Ez az eredmény a fent jelzett viselkedésbeli tényezővel együtt igencsak diszkriminatív jellegű. A negatív nyelvi értékítéssel a tanulók a nyelvhasználót is nagymértékben stigmatizálják.

A különösen jellemző tulajdonság

A kérdőív következő részében a beszélőnek egy különösen jellemző tulajdonságát kértem a tanulóktól. A sztenderdet használó figurát 18 diák (a sztenderdet hallgatók 18,5%-a) nem jellemezte, azonban a válaszadók többsége, 45,5%-a okosnak, műveltnek vagy intelligensnek nyilvánította (13. ábra). Azaz kognitív képességeit hangsúlyozták, és ők mind városiak voltak.

Szociális képességekhez köthető tulajdonságot a diákok 25%-a adott meg, akik mind falun élők: „komoly”, „merek”, „távolságtartó”, „tekintélyt parancsoló”, „beképzelt”, „mogorva”. A komolyságot kivéve mind negatív tulajdonság.

A rátermettséghez fűződő határozottság, melyben az előző részt tekintve nem mutatkozott szignifikáns különbség, itt szintén megjelenik a sztenderdet használó beszélő egyik jellemző tulajdonságaként 10%-ban (13. ábra). A városi tanulókhöz köthető ez is, valamint a rátermettséget reprezentáló „szorgalmas” jelző is, ahogy a szociális viselkedéshez kapcsolható „jó modorú”. Azonban kissé jelentősebb mértékben esnek latba, 13,92%-ban a nyelvi tényezőkre vonatkozó megállapítások, melyek egyrészt a kifejezésmódra, a stílusra, valamint a hangzásra vonatkoznak: „monoton”, „száraz”, „választékos” (13. ábra), melyeket városi tanulók írtak.

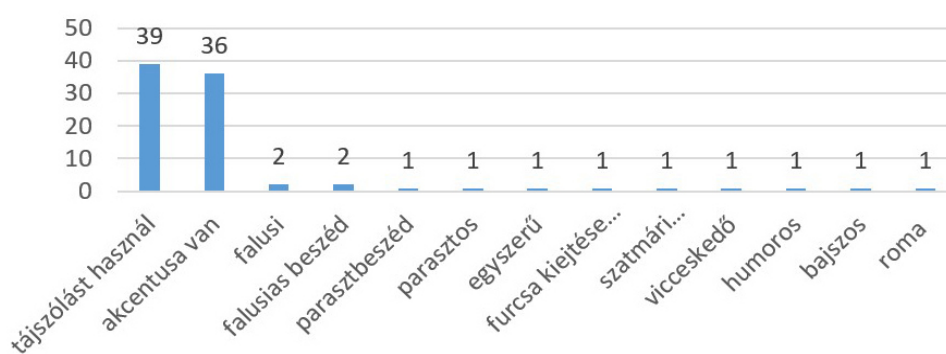
Ez utóbbi jelző különösen figyelemre méltó, mivel a nyelvjárásban beszélő figura esetében többször is megjelent indokként a fizikai szférába sorolásnál, illetve az ellenszenv kifejezésénél városi tanuló tollából, hogy például „nem elég választékos a beszéde/szókincse”.

A választékos beszédstílus stiláris jellemző, amely anyanyelvoktatásunk története során mind a mai napig oly fontos szerepet tölt be a normativitás szemléletében! Másképpen az *igényesség* kategóriájáról van szó, amely kizárólag a sztenderd sajátjává vált, összemosva a nyelvi variáns és a stilsztika kategóriáit. (Hiszen bármely nyelvjárást is lehet igényesen vagy éppen igénytelenül beszélni.) Úgy tűnik, még maga a témaválasztás (szépirodalmi szöveg felolvasása) sem győzte meg a diákokat erről, melynek okát egyfelől abban látom, hogy a nyelv és társadalom témakörhöz kapcsolható tudásuk, a fogalmi ismereteik nem elegendők és nem elég pontosak. Másfelől nem rendelkeznek egy olyan

rugalmas normaszemlélettel, amely a szubsztenderdeknek is feltételez normát, valamint azok beszélőit is legalább pozitív nyelvi toleranciával illeti.

Fenti megállapításaimat jól tükrözik a nyelvjárásban megszólaló egyént jellemző tulajdonságok, melyek szinte teljes egészében (a nyelvjárás szöveget hallgató diákok közül 7 fő nem adott választ, így a minta 92%-ával tudtam dolgozni) a nyelvhasználatára vonatkoztak (94,3%-ban; 14. ábra). Ez nem meglepő, hiszen a nyelvjárás beszéd, illetve maga a nyelv (azon belül is a kiejtés) mint egyes emberi csoportok között létező egyik legfeltűnőbb tényező (ahogy a bőrszín és egyéb antropológiai eltérések) egyes egyének tudatában affektív tényezőkkel összekapcsolódva gyakran tudattalanul is befolyásolja az észlelést, az emlékezetet és a viselkedést.

14. ábra: A nyelvjárást használó ügynök jellemző tulajdonságai előfordulásuk száma alapján
 Figure 14. The characteristic features of the the dialect speaker according to the number of their appearance

Az érdekesség számunkra inkább az, hogy a legtöbb, diákok által használt kifejezés egyfelől a normától eltérőként, egészen pontosan a nyelvjárás furcsaságára vonatkozik a minta 42%-ánál („furcsa kiejtés”, „akcentus”), másfelől egyértelműen negatív előítéletet sugalló értékítélet formájában jelenik meg: „falusi/falusias”, „paraszti”, „parasztbeszéd” – esetleg még (a többféleképpen értendő) „egyes” is ide tartozhat (14. ábra), amellyel egy faluban élő diák jellemezte a nyelvjárásban megszólalót.

A teljes minta 45,5%-ában megjelenik a „tájszólas” (mint a jelenség terminológiailag pontos megnevezése) felismerése mind a falusi, mind a városi tanulókat figyelembe véve (14. ábra). Sőt egy esetben előfordult, hogy egy városi diák pontosan tudni vélte a nyelvjárás típusát is – „szatmári nyelvjárás”-nak titulálva azt (14. ábra). (Az északkeleti régiótól délre esik a Tisza–Körös vidéki nyelvjárás terület, és mindkettőnek jellemző jegye például az í-zés, így elképzelhető, hogy a diák ezért sorolta ide; de lehetséges, hogy véletlenről van szó.)

Feltűnt, hogy a *nyelvjárás* terminus mint általános, semleges szakkifejezés egyetlen egyszer sem szerepel a válaszok között, pedig a magyar nyelvi tankönyvek alapvetően ezt a kifejezést használják a területi variánsok megnevezésére.

Egy interjú vizsgálatból, melynek során általános és középiskolásokat kérdeztek meg a nyelvjárás fogalmának meghatározásáról, kiderült, hogy a *tájszólas* kifejezést a diákok bizonyos nyelvváltozatok

legfeltűnőbb jegyére, a kiejtésre használják (Szabó, 2011). Szokatlanként, „vidékiesként” valamiféle nyelvi ideáltól eltérőként fogják fel a nyelvjárást: „ha valaki nem úgy ejti ki a szót, ahogy kéne”, ha „nehezen/nem igazán lehet érteni” (uo.). Pontosan egybevágnak eredményeim Szabó Tamás Péter vizsgálati eredményeivel (uo.).

Előfordultak továbbá (2 diáknál) esztétikai minőségre utaló vélekedések is (14. ábra): „humoros”, „vicceskedő” városi diákok tollából, vagy a *vicces*, melyet egy faluban élő írt. A megnevezések arra utalnak, hogy egyes diákok szerint ez a típusú beszéd nem vehető komolyan; szerepe a humorkeltésben van. Egy városi diák indoklásban például ez áll: „a tájszólást az értelmiségiek elhagyják, vagy gúnyosan, poénból használják”.

Igaz, hogy a minta kevesebb mint a fele felismerte, hogy az ügynök nyelvjárásban szólalt meg (14. ábra), azonban nem a tanult semleges terminust használták a tanulók, hanem kizárólag a *tájszólás* megnevezést (14. ábra), amely – mint láttuk egy előző vizsgálatból is – szokatlan és vicces. Ezt támasztja alá a tanulók másik felének véleménye, akik „furcsá”-nak”, „falusi”-nak és „paraszti”-nak titulálták a személyt, de közülük senki sem volt falusi.

Az a diák is városi volt, aki egy külső megjelenésre vonatkozó tulajdonságot jelenített meg: „bajszos” (14. ábra). Talán a régi falvakban paraszti sorban élő férfiak jellemző külső tulajdonságához kapcsolhatóan áll itt ez a jelző, amely arra utal, hogy van még diák, akinek egy távoli (romantikus) parasztfigurával kapcsolódik össze a nyelvjárási beszéd, amely már a múlté – legfeljebb még a falvakban fordul elő. Ezt a vélekedésemet erősíti egy városi tanuló által írt „roma” kifejezés is, amely egy tipikusan, hagyományosan faluban élő népcsoporthoz köti a tájnyelv használatát – természetesen téves és előítéletes módon. A romákkal (a cigánysággal) mint népcsoporttal összefüggő sztereotípiák kapcsolódnak itt össze a nyelvi sztereotíp, diszkriminatív vélekedéssel.

Elgondolkodtató, hogy a tanulók ismeretei honnan származnak, hiszen a tankönyvekben és feltehetőleg a magyar nyelvi órákon nem egészen ilyen formában hallanak ezekről az ismeretekről. Nyilvánvalóan ezt már magukkal hozzák a környezetükből, az őket körülvevő társadalmi csoportokból. Az iskolai anyanyelvoktatásnak abban lenne szerepe, hogy ezeket az ismereteket, illetve sztereotípiákat a megfelelő módon orvosolni tudja. A feladat nem könnyű, de amíg az anyanyelvi órán alig hall a szubsztenderdről (benne a nyelvjárásokról) a diák, és még inkább azt a szemléletet tanulja, hogy a sztenderd a legmegfelelőbb választás minden szituációban, addig akkor is szokatlanok fogják tartani a nyelvjárásokat, amikor a valós nyelvi praxisban ő maga is számtalanszor találkozik velük, sőt meg sem lepődik ezen, mert természetes számára. Ezt a valós nyelvhasználatot kellene megjeleníteni az anyanyelvi nevelés során, és minden esetben abból kiindulni, hogy minden nyelvváltozat normatív, mert kommunikációs helyzettől, illetve a nyelvhasználó egyéni érdekeitől/igényeitől függően képes betölteni funkcióit: kommunikációs szerepét és identitásjelző funkcióját. Nincs egy abszolút mérce, egy ideális nyelvváltozat a nyelvhasználatban, hanem nyelvi variánsok léteznek, amelyek mind rendelkeznek normával, és amelyek mintázatát, szabályait az adott változat beszélői szabják meg kommunikációs és identitásbeli szükségleteik szerint.

Amíg az iskolai keretek között megragadunk annál, hogy a nyelvjárást őrizni kell, mert hagyományt és értéket képvisel, és nem mutatunk rá arra, hogy a nyelvi valóság a kódváltásokról szól, ebben pedig mekkora szerepe van a nyelvhasználó saját döntésének, addig a nyelvjárások a társadalom minden szereplőjének fejében szokatlanként maradnak meg. Ez utóbbi pedig azt implicálja, hogy a nyelvjárást jobb elkerülni bármely helyzetben, óvakodnunk kell ennek használatától még akkor is, ha családunk, ismerőseink és környezetünk is használja, naponta körülvesz minket. Mert körülveszi a diákokat is. Hiszen hétköznapi kommunikációs tapasztalatunk is azt sugallja (nem is kell hozzá tudományos magyarázat), hogy nem igazán beszélhetünk tisztán nyelvjárási beszélőről, ahogy köznyelviről sem; nyelvhasználatunkban, mindenkiében keverednek a különböző variánsok jellemzői.

A munkakör típusa

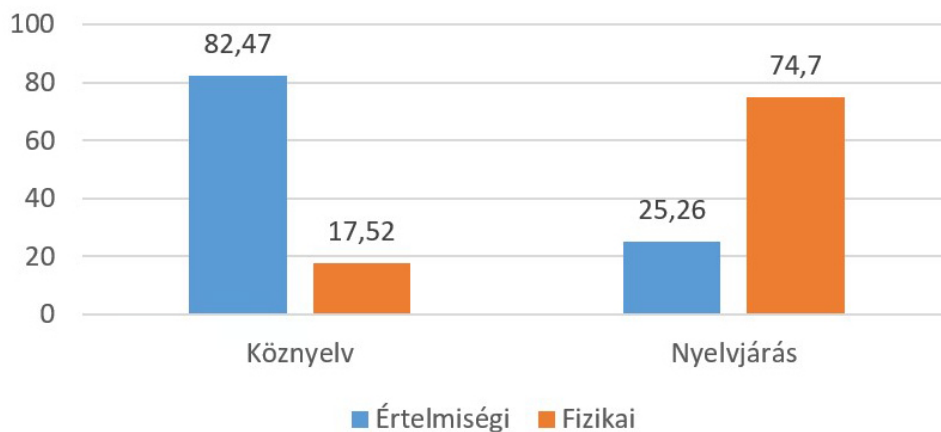
A kérdőív egy következő részében a munkakör jellegére kérdeztem rá, miszerint értelmiségi vagy fizikai szférába helyezné-e az adatközlő a hallott személyt. Fizikai munkakörbe a diákok 74,7%-a a tájszólásban beszélőt „rendelte”, míg a köznyelvet használót csak 17,52% vélte ide tartozónak (15. ábra). Tendenciaszerűen az is megállapítható, hogy a falusiak közül nagyobb arányban helyezik a nyelvjárásban beszélőt a fizikai szférába. Ahogy egy faluban élő diák meg is indokolja: „vidéken többen dolgoznak a fizikai szférában”. Hasonlóan, a falvakban lakók indoklása között szerepel még, hogy „munkás ember”, de gúnyos, előítéletes, sztereotip megfogalmazások is, mint a „bepálíngázott munkásember”, vagy „aki értelmiségi, megpróbálja elhagyni ezt a beszédet”. A városiak indoklásai között figyelemre méltó, hogy az ítélethozatal egyértelműen, explicit formában is alapvetően a nyelvjárási beszédnek volt köszönhető: „tájszólás miatt”, „akcentus és hanglejtés miatt”, „beszédstílusa miatt”, „kiejtése miatt”. Vannak olyan szintén ide köthető magyarázatok, melyek kognitív tulajdonsággal kötik össze a tájnyelvi beszédet: „beszédstílus és intelligencia”, „hanglejtése miatt nem olyan művelt”, „műveletlen”, „nehezen értelmezhető beszéd”.

A terminológiai pontatlanságoktól (hangzó beszéd stílusa vs. nyelvváltozat) eltekintve is jól látszik, hogy a nyelvjárást beszélő személyt a válaszadók túlnyomó többsége a fizikai szférával mint társadalmilag alacsonyabb presztízsű munkavégzési formával azonosítja (16. ábra). Megint egy társadalmi sztereotípiával van dolgunk. Mindezt alátámasztja még egy indoklasként szereplő megjegyzés is egy városi tanulótól: „a tájszólást az értelmiségiek elhagyják, vagy gúnyosan, poénból használják”. Az indoklásokban tehát nincs szignifikáns különbség a városi és faluban lakó diákok között. Mindkét településtípusban élők egyaránt előítéletesek a nyelvjárások irányában.

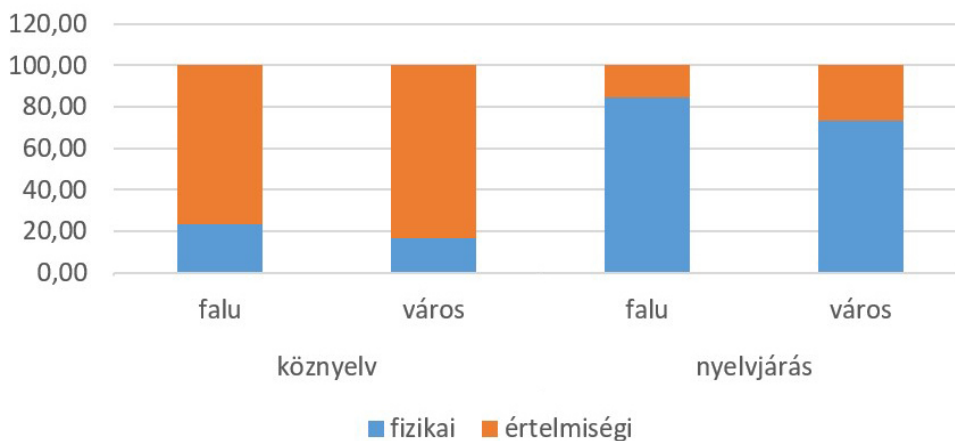
Milyen jó lenne, ha a diákok megfelelő módon, azaz a nyelvi praxisnak, a nyelvhasználati valóságnak megfelelően tanulnának erről az anyanyelvi órán! A beszélők bizonyos nyelvhasználati színtereken valóban nem használják/választják a szubsztenderdet. Az is tény, hogy a sztenderdnek presztízse van a társadalomban (ezt nem is szabad elhallgatni a diákok elől), a nyelvjárások mégsem halnak ki – pedig már az 1950-es években is ezért nem foglalkoztak velük, gondolván, a nyelvi egységesítési folyamatban úgyis eltűnnek majd idővel. Nyelvhasználati színterük szűkült ugyan, de kiderült, hogy

van egy rejtett presztízsük azok számára, akiknek anyanyelvjárásuk, akik azonosulnak vele, akik számára az identitást jelenti – ők biztosan nem poénból használják, vagy gúnyt szeretnének űzni vele, hanem a maga helyén nagyon is fontos funkciója van: kommunikációs funkció(i) és identitásjelölő szerepe.

15. ábra: A beszélők munkakörének típusa (értelmiségi vagy fizikai)
Figure 15. The speakers' job type (white- vs. blue-collar)

16. ábra: A beszélők munkakörének megítélése (értelmiségi vagy fizikai) a tanulók lakhelye alapján
Figure 16. The speakers' job type (white- vs. blue-collar) on the basis of the speakers' settlement type

Ugyancsak ehhez a gondolat sorhoz kapcsolódik, hogy megnézzük, miért tartották egyes falusi és városi diákok a nyelvjárást használót értelmiséginek: „mert (folyékonyan) olvas”, „mert jól hangsúlyoz”, vagyis mindössze a szöveg előadásmódjára reflektáltak 25%-ban.

A köznyelvet beszélőt értelmiségiként besorolók, akik a teljes idetartozó minta 82,47%-át tették ki (16. ábra), szintén a fenti gondolatmenetet erősítik. Egyrészt az előadásmódra vonatkoztak a megjegyzések: „folyékony”, „jól olvas”, „jól adott elő”, „tagoltan beszél”. Másrészt a stílusra: „választékos”, „szofisztikáltan beszélt” – írták a faluban lakó tanulók. A városiak: „nem olyan a stílusa, mint egy parasztnak”, amely egy igencsak erősen negatív előítéletre utal. Nem olyan kiterjedt a szókincse” – jegyezte le megint egy városi tanuló, mely megjegyzés nem lehet releváns, hiszen egy adott irodalmi

szöveget hallott (ahogy az a kérdőív elején olvasható volt). Ugyanolyan diszkriminatív megjegyzés ez, mint más, városban élő tanulóktól a következők: „érthetően beszél”, „műveltnek tűnik”. Vajon, aki nem beszél érthetően, vagy nem művelt, az nyelvjárásban beszél?

Az érthetőségnek (nyelvi-kommunikációs szempont) és műveltségnek (társadalmi elvárás) kizárólagosan a sztenderddel való összekapcsolása a nyelvművelés évszázados jellemzője (így az anyanyelvoktatásnak is) – a helyes és logikus gondolkodás és a hozzá kapcsolódó helyes, szabatos írásbeli és szóbeli kifejezőkészség fejlesztése állt és áll mindenek felett az anyanyelvoktatásban, amely kizárólagosan a sztenderd használatával, valamint ezen használat csiszolásával lehetséges. Eszerint minél igényesebben és esztétikusabban fejezi ki magát a nyelvhasználó a közös és egységes, minden közlési helyzetben leghelyesebbnek vélt köznyelvi rendszerhez alkalmazkodóan, annál jobban érvényesül egymás megértése a kommunikációs gyakorlatban. Az érthetőségnek pedig alapja a nyelvi egység képzete. Ez a tudományos alapokat és a valós nyelvhasználatot ignoráló, diszkriminatív, a szubsztenderdet negatív értékítélettel sújtó szemlélet áll most előttünk, mely lecsapódott 21. századi diákjaink tudatában is.

Rokon- vagy ellenszenv?

Az anyanyelvoktatás, mai szóhasználattal élve (és feltehetőleg a terminus jelentését a gyakorlatban nagymértékben tükrözve) az anyanyelvi nevelés céljának (ti. a társadalomban sikeresen kommunikáló egyének nevelése) mindössze részbeni megvalósítását tükrözik azok az eredmények, amelyek egybevágóan a kérdőív első részének szociális képességekre vonatkozó eredményeivel, ugyanis a nyelvjárási szöveget hallgató diákok 76,84%-a találta a nyelvjárást beszélő alanyt rokonszenvesnek, míg a köznyelvi beszélő esetében ez a szám kb. 40% (17. ábra).

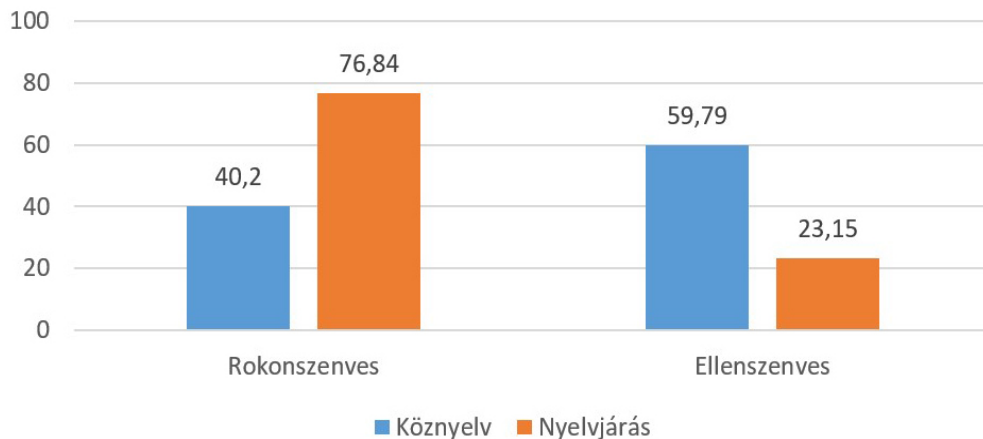
Mind a faluhelyen élők, mind a városiak a nyelvjárásban beszélőt tartották rokonszenvesebbnek, de a falusiak esetében még szembetűnőbb a rokonszenv (18. ábra). Mindössze egy faluban élő diák tartotta ellenszenvesnek a nyelvjárást használó ügynököt, míg a köznyelvet ellenszenvesnek 9 fő ítélte közülük (18. ábra). Ez több mint ahányan a városiak találták ellenszenvesnek a köznyelvi beszélőt, így azt mondhatjuk, hogy a faluhelyen élők inkább rokonszenveznek a nyelvjárással, és ellenszenvesebbnek ítélik meg a köznyelvet, mint a városban élők.

A vágyott lakhely szempontjából is megvizsgáltam az adatokat: a jövőben faluban élni kívánók kivétel nélkül mindannyian rokonszenvesnek tartották a nyelvjárásban beszélő személyt, a Budapesten letelepedni kívánóknak (akik a nyelvjárást hallgatták) a 20%-a (4 fő) rokonszenvezett a nyelvjárással, míg a vidéki várost jövőbeli lakhelyül választóknak 70,76%-a. Ez arra utal, hogy a fővárosnak akkor is diszkriminatív hatása van a nyelvi attitűdre, ha a megkérdezettek csak szimpatizálnak a fővárossal, de jelenleg még faluban vagy vidéki városban élnek.

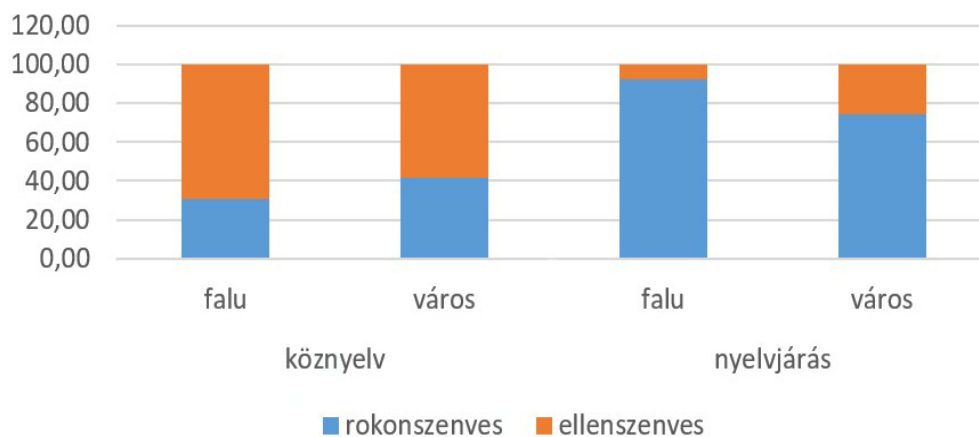
Nemcsak a köznyelvvél való összehasonlításban, hanem önmagában is érdemes egy pillantást vetnünk a nyelvjárást ellenszenvesnek ítélok számára: mindössze 23,15%. Az indoklásként írt megj-

egyzések a következők: „barátságos”, „nyitott”, „közvetlen”, „őszinte a nyelvezete”, „kedves a hangja”, „kedves”, „bizalmat sugároz a hangja”, „vicces” (szociális képességekhez fűződő tulajdonságok).

17. ábra: A tanulók beszélőkkel szembeni rokon-, illetve ellenszenv
Figure 17. Students' sympathy or antipathy towards the speakers

18. ábra: A tanulók beszélőkkel szembeni rokon-, illetve ellenszenv falusi–városi viszonylatban
Figure 18. Students' sympathy or antipathy towards the speakers on the basis of the speakers' settlement type

Vagy implicit módon a nyelvjárást, továbbá a tipikusan ahhoz kötődő nyelvhasználati színteret, illetve a hozzá kapcsolódó (itt pozitív értelemmel bíró) életstílust említik: „a tájszólása miatt”, „mert tájszólása van”, „tetszik, ahogy beszél”, „tetszik ez a beszéd”, „aranyos ez a beszéd”, „egyszerű ember”, „falusi”, „a vidékiek egyszerűek és rokonszenvesek” (valószínűleg tapasztalati úton szerzett magyarázat).

Mindez azt implikálja, hogy a diákok az anyanyelvi nevelés során is találkoznak a pozitív attitűddel a nyelvjárások és azok beszélői irányában. A nyelvjárást a nyelvi hagyomány értékes részének tekintve összekötik a múlttal és az állandósággal. A faluhelyen és a városban élők, valamint e két településtípust preferálók nyelvi attitűdbeli eltéréseinek összevetése arra mutat rá, hogy a falvakban élők és az ott élni kívánók rokonszenve erősebb a nyelvjárás irányában, majd ez a rokonszenve a vidéki városokat, illetve a fővárost vágyott lakhelyként jelölők felé haladva csökken.

A tájnyelvi beszélőt ellenszenvesnek tartók (kb. 23%) explicit formában fejezték ki negatív viszonyulásukat a nyelvjáráshoz, amikor azt írták, hogy „a beszédstílusa miatt”, „nem lennék képes sokáig hallgatni a tájszólást”, a „tájszólása zavaró/idegesítő”, „a túl erős tájszólás okán”. Magát a személyt is stigmatizálják az alábbi szociális képességekhez köthető megjegyzésekkel: „erőszakos”, „agresszív”, „nyers”, valamint a hangerejében látják a problémát, továbbá a hangját vélik visszataszítónak, sőt úgy hallotta egy diák, hogy „melléolvas” a nyelvjárásban beszélő (amely nem felelt meg a valóságnak). Ezen indoklások mind városi tanulók tollából születtek. Az egyetlen, faluból származó diák, aki ellenszenvesnek tartotta a nyelvjárású beszélőt, azt írta, hogy „monoton a beszéde”, mellyel nem a nyelvi kódra, azaz magára a nyelvváltozatra, hanem a beszédstílusra tett megjegyzést.

Pozitív attitűd, nyelvi tolerancia nehezen alakítható ki akkor, ha a tanuló saját nyelvi tapasztalatai, az őt körülvevő nyelvi valóság, amelynek maga is aktív részese és alakítója, kívül marad az anyanyelvi nevelésen. Amint azonban tudatossá tesszük számára implicit tudását a nyelvi sokszínűségről, annak valós működéséről, és az általa ismert, a beszélőközösségeiből elsajátított valós nyelvhasználatot tükröző normákkal találkozik, az ezekhez kapcsolódó ismeret és attitűd könnyebben internalizálódik személyiségébe. Az internalizációs folyamat hiánya esetén tartós és erős pozitív attitűd nem alakítható ki.

KÖVETKEZTETÉSEK

Első hipotézisem, miszerint a diákok alapvetően negatív módon viszonyulnak majd a nyelvjárásokhoz, a nyelvjárásban megszólaló személyekhez, beigazolódt.

Ami a második hipotézisemet illeti, hogy nem lesz egyik emberi tulajdonság megítélésében sem szignifikáns különbség a nyelvjárású és a köznyelvet beszélő ügynök megítélése között, nem igazolódt a vizsgálat alapján. A határozottságon mint rátermettséghez fűződő tulajdonságon kívül minden jellemző esetében szignifikáns különbség mutatkozott a két eltérő nyelvváltozat, illetve az azokat használó ügynökök megítélésében.

A legnagyobb különbség a műveltség és az intelligencia megítélésében van a sztenderdben megszólaló javára. Itt a faluban élő tanulók elfogadóbbnak bizonyultak városi társaiknál. A tisztaság és ápoltság mint külső tulajdonságokat szintén a köznyelvet beszélőkhöz kötötték nagyobb arányban a tanulók, viszont tendenciaszerűen megállapítható, hogy a faluból származók tisztábbnak vélik a nyelvjárásban megszólalót, vagyis attitűdjük megint pozitívabb a nyelvjárással szemben. A társas kapcsolatokhoz fűződő tulajdonságot, a barátságot/nyitottságot/kedvességet, de még az őszinteséget is mind a faluban, mind a városban élő tanulók a nyelvjárású beszélőhöz rendelték nagyobb számban.

Tehát a harmadik hipotézisem, miszerint talállok majd olyan szempontot, amely szerint a nem sztenderd figurát kedvezőbben ítélik majd meg, mint a sztenderdet használót, beigazolódt. Sőt még szignifikánsan is. A Lambert-Giles-féle ügynökvizsgálathoz hasonlóan a társas kapcsolatok

és személyes jellemzők szempontjából találták vonzóbbnak a nyelvjárásban megszólaló ügynököt a diákok. Vagyis a negyedik feltevésem is beigazolódott.

A szociális képességekre irányuló pozitív attitűd egyfelől annak tudható be, hogy anyanyelvoktatásunk már évtizedek óta megköveteli a nyelvjárások iránti nyelvi türelmet annak bázisán, hogy azok nemzetünk múltjának emlékei, ahogy a magyar falu egyéb értékei is. Olyan nemzeti értékek, amelyeket őriznünk kell az anyagi értékekkel együtt.

A nyelvjárású beszélő iránti általános rokonszenvet továbbá a faluhoz mint településtípushoz fűződő attitűdhez is kötöm: (1) a falunak mesékből, történetekből ismert, sőt az ott élő, idősebb generációval való kontaktus miatt kialakult egyfajta romantikus képe; (2) a falusi turizmus, továbbá a Pécs környéki, illetve a baranyai régió (pl. Siklósi járás) kulturális rendezvényein (legkiemelkedőbb, amely tömegesen vonzza a pécsi és Pécs környéki fiatalokat: az Ördögkatlan Fesztivál) tapasztalt pozitív élmények a falusi emberek egyszerűségéről, kedvességéről és vendégszeretetéről szintén hozzájáruló tényezők.

Az ötödik hipotézisem a településtípus szerinti eltérő attitűdre vonatkozott. A vizsgálat eredménye tendenciaszerűen megerősítette azt a feltevésemet, hogy a faluban élők minden felsorolt emberi tulajdonság, a rokonszenv, valamint az explicit véleménynyilvánítás esetén is pozitívabban viszonyulnak a nyelvjárásokhoz. Ennek okát pedig abban látom, hogy a községekben a diákok nagyobb valószínűséggel találkoznak egy vagy több nyelvjárással, legalábbis közelebbi kapcsolatba kerülnek a nyelvi regionalizmusokkal. A nyelvjárások iránti tolerancia fordítottan arányos földrajzi szempontból a preferált településtípus nagyságával, nyelvészeti szempontból pedig a nyelvhasználati színtér bővülésével: a falut preferálók számára a legrokonszenvesebb a nyelvjárás, majd a vidéki várost, végül a fővárost előnyben részesítők megítélése következik.

A pozitív attitűd kialakítását nyilvánvalóan segítheti a magyar falu irányában tanúsított pozitív attitűd is, azonban maga a településtípus és a falun élő emberek megítélése mindössze a szociális tulajdonságok mentén pozitív, de a falu mint nyelvhasználati színtér megítélése alapvetően negatív.

Hatodik hipotézisemmel ellentétben élesen elhatárolódik egymástól a falu és a nyelvjárás megítélése – még akkor is, ha az valóban beigazolódott, hogy a nyelvjárást a faluhoz mint nyelvhasználati színtérhez kapcsolják a diákok. Azonban a nyelvi attitűd és a szociális attitűd között óriási a különbség. A magyar falu pozitív képe nincs hatással a nyelvjárások és azok beszélői iránt kialakult attitűdre.

Általánosan érvényes ugyanis az a tendencia, hogy a tanulók a nem sztenderd beszélőt negatívabban értékelik, mint a sztenderdben megszólalót. Azaz a sztereotípiák a városiak és a faluban élők körében egyaránt léteznek, de a városban erősebbek. A vidéki várost preferálók előítéletesebbek, a fővárost vágyott lakhelyként megjelölők pedig még ennél is diszkriminatívabb attitűdöt képviselnek.

Összegezve az eddigi leírtakat, a két nyelvváltozat, azaz a köznyelv és a nyelvjárás megítélésének különbsége a kognitív képességekhez kötődő emberi tulajdonságokban annyira erősen szignifikáns mind a városban, mind a faluban élők esetében, hogy a vizsgált reprezentatív minta alapján teljes biztonsággal megfogalmazható: a 11–12. évfolyamos pécsi középiskolai korosztály attitűdje diszkriminatív jellegű. Azon sztereotípiák mentén gondolkodnak, amelyeket a társadalom, valamint az

anyanyelvoktatás közvetít feléjük. Ahogy egy diák ezt meg is fogalmazta a kérdőívben: „a tipikus sztereotípiák alapján tudom ezt gondolni” (hogy a nyelvjárást beszélő egyén fizikai munkát végez). Ehhez a diszkriminatív nyelvi attitűdhöz hozzákapcsolódik a városi–falusi megkülönböztetés is, amely az indoklásokból jól kitűnik.

A diákok egy része valószínűleg tudatában is van a sztereotípiáknak, azonban nem rendelkezik elegendő tudással és tapasztalattal a szubsztenderdről, valamint a nyelvváltozatok mibenlétéről, funkciójáról ahhoz, hogy ettől elvonatkoztatva megalkothassa saját véleményét, illetve változtatni tudjon a nyelvjárásokkal szembeni implicit attitűdjén, amely egyfelől a valós nyelvi praxist tükrözné, másfelől mentes lenne mindenféle előítélettől. Az élő nyelvhasználat, a valós nyelvi praxis tanításának megvalósítására, illetve a tanulónak a nyelvközösség sokszínű és sokrétű nyelvhasználatába való integrációjára lenne szükség. Ehhez pedig elengedhetetlen lenne az is, amit jómagam a tesztelés során alkalmaztam: a nyelvi valóság hú tükreként felfogható hangfelvételek használata az anyanyelvi órán, melyet a 21. századi anyanyelvoktatás egyik hiányosságának tekintek (Molnár, 2015, 2017, 2020).

Jelen vizsgálat egyik eredményének számító nyelvjárási beszélő irányában tanúsított rokonszenvhez, társas kapcsolatokhoz fűződő tulajdonságainak pozitív megítéléséhez elegendőnek látszik az anyanyelvi órákon a diákok felé közvetített pozitív attitűd kérése, valamint a magyar falu iránt tanúsított település- és társadalomföldrajzhoz köthető pozitív attitűd, azonban a szubsztenderd nyelvváltozatok, azokon belül is a nyelvjárások és beszélőik elfogadásához a róluk való tudás, ismeretszerzés (szociolingvisztikai szempontok) és a nyelvhasználat szabályainak az internalizálása szükséges. Ez utóbbi pedig csak akkor valósulhat meg, ha a pragmatikai szempont jobban érvényesül majd az anyanyelvi órán; ha anyanyelvtanításunk nyelvhasználó-centrikussá válik. Ehhez a felcserélő szemlélet helyett a hozzáadó szemléletre, a nyelvhelyességi feladattípusok helyett pedig a valós nyelvi praxist bemutató feladatoknak, a tanulók saját nyelvváltozatait és a köznyelvet a szituáció függvényében váltakoztató gyakorlatoknak kellene helyet adni a magyar nyelvi tanórákon.

IRODALOMJEGYZÉK

- Auer, P. (2013). The geography of language: Steps toward a new approach. *FRAGL: Freiburger Arbeitspapiere zur Germanistischen Linguistik*, 16, 1–39.
- Fodor, K., & Huszár, Á. (1998). Magyar nyelvjárások presztízsének rangsora. *Magyar Nyelv*, 94, 196–210.
- Jánk, I. (1998). *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben*. [Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem] http://doktori.bibl.uszeged.hu/id/eprint/10115/1/2018_Jank_Istvan_doktori_ertekezes.pdf
- Juhász, D. (2016). A magyar történeti dialektológia korszakai. *Magyar Nyelv*, 112(1), 17–31. http://real.mtak.hu/38574/1/JuhaszD_MNy_16_1_u.pdf
- Kaján, A., & Deme, A. (2020). Nyelvi attitűdvizsgálat iskolások körében. *Anyanyelv-pedagógia* <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=850>

- Kontra, M. (2018). Language Subordination on a National Scale: Examining the Linguistic Discrimination of Hungarians by Hungarians. In E. B. Evans, E. J. Benson, & J. M. Stanford (szerk.), *Language Regard. Methods, Variation, and Change*. (pp. 118–31). Cambridge University Press.
- Kontra, M. (2019). Hogyan lehet, hogy az Akadémiától a kocsmárosokig mindenki támogatja a magyarok általi nyelvi diszkriminációját? In Kontra, M. (szerk.), *Felelős nyelvészet*. (pp. 83–101). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lakatos, K. (2010). *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. [Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem] <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/lakatoskatalin/diss.pdf>
- Lanstyák, I. (2010). Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. In Beke, Zs., Lanstyák, I., & Misad, K., (szerk.), *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. (pp. 117–133, 137–145). Stimul. http://finnugor.arts.unideb.hu/petlai/LI_Nyhelyesség_es_nyelvi_ideologia.pdf
- Lanstyák, I. (2011). *A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről*. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvi_ideol_alt_kerd.pdf – 2016. október 16.
- Lanstyák, I. (2015). A standardizálás, mint nyelvalkító tevékenység. Fórum *Társadalomtudományi Szemle*, 17, 27–56.
- Molnár, M. (2015). *Normakövető és/vagy normaalkotó tanulók nevelése? A nyelvi norma szemlélete és közvetítése magyar nyelvi tankönyveinkben*. [Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem] <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15447/molnar-maria-phd-2015.pdf?sequence>
- Molnár, M. (2017). Anyanyelvi nevelésünk jövője magyar nyelvi tankönyveink normaszemléletének tükrében. In Pax, L., & Hoss, A. (szerk.). *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 3*. (pp. 131–41). PTE-BTK Nyelvtudományi Tanszék.
- Molnár, M. (2020). Ne beszéljünk suksük/szukszük nyelven...! Tiltás és következetlenség 21. századi anyanyelvi nevelésünk oktatási gyakorlatában. In: Ludányi, Zs., Jánk, I., Domonkosi, Á. (szerk.). *A nyelv perspektívája az oktatásban*. (pp. 147–159). Líceum Kiadó.
- Rozsnyai, K. (2007). Zsádány – az élni akaró falu. *Modern Geográfia*, 2(4), 84–103.
- Sándor, K. (2018). Nyelvi hátrányos helyzet az iskolában. In: Kontra, M. (szerk.), *„Tudjuk a nyelvtant, mégsem tudunk semmit”: olvasmányok nyelv, társadalom és kultúra összefüggéséről*. (pp. 188–202). Károli Gáspár Református Egyetem; L’Harmattan Kiadó.
- Sándor, K., Pléh, Cs., & Langman, J. (1998). *Egy magyarországi „ügynökvizsgálat” tanulságai*. *Valóság*, 8, 27–40.
- Schlachta, K. (2009). A központosított településpolitikai intézkedések eredménye: Gyűrűfű elnéptelenedésének okai. *Modern Geográfia*, 4(3), 27–59.
- Streli, Z. Á. (2007). A székesfehérvári székelyek és a szlavóniai csángók — avagy mit tudnak a középis-kolások a nyelvjárásokról. In Guttmann, M., & Molnár, Z. (szerk.), V. Dialektológiai Szimpozion. (pp. 244–251.). A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII.
- Szabó, A. (2008). *Nyelvi attitűd középiskolások körében*. [Szakdolgozat, Debreceni Tudományegyetem]

- Szabó, T. P. (2011). Nyelvjárás: érték vagy kolonc? *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/nyelvjaras-ertek-vagy-kolonc>
- Szabó, T. P. (2012). „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás, mint gyakorlat, és mint téma diákok és tanáraink metanyelvében*. Gramma. <http://mek.oszk.hu/10900/10947/10947.pdf>
- Szalai, Á., & Fabula, Sz. (2021). Az okos vidékfejlesztés lehetőségei és korlátai Magyarországon. *Modern Geográfia*, 16(1), 59–79.
- Szécsényi, K. (2015). *Középiskolások nyelvjárási attitűdje határon innen és túl*. [Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem] https://www.academia.edu/24956119/SZ%C3%89CS%C3%89NYI_Krisztina_K%C3%96Z%C3%89PISKOL%C3%81SOK_NYELVJ%C3%81R%C3%81SI_ATTIT%C5%B0DJE_HAT%C3%81RON_INNEN_%C3%A9S_T%C3%96L

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

